

Sorbian, Jan

"Upadek cesarstwa rzymskiego i początki feudalizmu na Zachodzie i w Bizancjum", oprac. Marian Henryk Serejski, Warszawa 1954 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 47/3, 588-591

1956

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

pracach naukowych do rzadkości, „Historia myśli ekonomicznej“ bije w tym jednak swoisty rekord. Nie starając się zastąpić pominiętej przez Wydawnictwo erraty, wskażemy niektóre:

Szczególnie liczne są szczegółowe błędy rzeczowe. Niektóre ze względu na jawne sprzeczności powinny były, nawet będąc zwykłą omyłką zecera, wpaść w redakcyjne oko. Oto Henryk VII, król angielski, wygłaszać ma pewną mowę w r. 1478, gdy przypis informuje, że królem został on w r. 1485 (s. 69). Niepokoić musi fakt, że nie wzbudziło w autorach i wydawcach wątpliwości zestawienie dat dotyczących Williama Stafforda: 1554 i 1612 — lata urodzenia i śmierci, zaś 1549 — rok wydania przypisywanej mu pracy „A Compendious of Briefe Examination...“, powtórzony nadto na s. 87. Na s. 99 dwuznacznie sformułowane pierwsze zdanie rozdziału pozwala sądzić, że bitwa na Kulikowym Polu (nie zaś „pod Kulikowym Polem“, jak czytamy w rec. pracy) stoczona została przez Iwana Kalitę. Na s. 100 napotykamy raz Wassjana Kossokiego, drugi — takiegoż Teodozjusza. Konsekwencji brak również w opisie bibliograficznym. Regułą stosowaną najczęściej jest podawanie skróconego tytułu omawianej pracy w języku oryginału. Wyjątek jednak uczyniono dla Davenanta, wliczając 4 jego prace, nie podając zarazem, skąd pochodzą cytowane zdania jego autorstwa (s. 77). Inny wyjątek uczyniono dla Monchretien, dając tytuł jego „Traktatu“ po polsku. Nadaremne byłoby również dociekanie konsekwencji w ortografii tytułów angielskich (wielkie i małe litery!).

Błędy gramatyczne: czasownik „zakazywać“ z dopełniaczem (s. 22), rusycyzmy typu „zaspokojenie potrzeb na luksusowe towary“ (s. 72, zarazem przykład wyjątkowo nieudanej budowy zdania).

Wydawnictwo obciążają liczne usterki edytorskie. Nader liczne są również obciążające korektę błędy literowe, których wliczać nie będziemy; każdy, kto książkę weźmie do ręki, natknie się na nie już po kilku stronicach. Wspomnieć jedynie trzeba, że papież Innocenty IX (?), wspomniany na s. 52) jest postacią identyczną z Innocentym IV (tamże).

Recenzowany podręcznik składany był w drukarni przez 40 dni (wraz z korektami); od podpisania do druku do jego ukończenia minęło ponad dwa miesiące. Długość trwania tych ostatnich faz cyklu produkcyjnego książki liczącej zaledwie 8 arkuszy wydawniczych i 3160 egzemplarzy nie pozwala nawet pośpiechem usprawiedliwić niechlujności opracowania edytorskiego.

Zatwierdzenie podręcznika historii myśli ekonomicznej do użytku w szkołach wyższych i oddanie w obecnej postaci w ręce młodzieży akademickiej wzbudzić powinno niepokój nie tylko wśród historyków.

Anna Mączakowa, Antoni Mączak

Upadek cesarstwa rzymskiego i początki feudalizmu na Zachodzie i w Bizancjum. Opracował Marian Henryk Serejski. Materiały źródłowe do historii powszechnej epoki feudalnej pod redakcją M. Małowista, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1954, s. 214.

Zagadnienie roli i wartości materiałów źródłowych w pracy pedagogicznej i w studiach uniwersyteckich nie wymaga uzasadnienia. Podkreślić tylko należy, że wydawnictwo tego rodzaju jest pierwszym poważnym przedsięwzięciem w naszej nauce historycznej. Wydane bardzo dawno, w pierwszych latach po pierwszej wojnie światowej „Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej“ są dzisiaj

nie tylko egzemplarzem antykwarycznym, ale nie odpowiadają pod żadnym względem potrzebom naszego szkolnictwa i potrzebom nauki.

Tom pierwszy zakrojonego na kilka tomów wydawnictwa materiałów źródłowych do historii powszechnej epoki feudalizmu, opracowanego pod redakcją prof. Mariana Małowista obejmuje zmierzch formacji niewolniczej i proces kształtowania się w rejonie śródziemnomorskim feudalizmu, powstawania państw „barbarzyńskich” i nowej, feudalnej kultury.

Zadaniem wydawnictwa jest przede wszystkim pokazać w świetle źródeł węzłowe problemy epoki, a jednocześnie zapoznać czytelników, w głównej mierze studentów, z charakterystycznymi dla okresu późnego cesarstwa i wczesnego średniowiecza rodzajami źródeł.

Teksty są zazwyczaj dobrane trafnie i ilustrują najbardziej węzłowe zagadnienia dziejów powszechnych. Chciałbym jednak wypowiedzieć kilka uwag, które nasunęły mi się w praktycznym posługiwaniu się tekstami zarówno w studiach, jak i pracy pedagogicznej.

W rozdziale I wybrane fragmenty z Kodeksu Teodozjusza, wypowiedzi Salwiana i Libaniosa ilustrują bardzo dosadnie położenie uciskanych warstw ludności imperium rzymskiego u schyłku cesarstwa zachodnio-rzymskiego, ukazując ogromny ucisk finansowy, ucieczkę ludności, ogólny upadek gospodarczy.

Rozdział II przedstawia ustrój pierwotny Germanów na podstawie Cezara i Tacyty, a więc u progu nowej ery. Trzeba jednak stwierdzić, że teksty te zostały włączone niewłaściwie. Przede wszystkim nie odzwierciedlają one sytuacji wśród ludów barbarzyńskich w wieku IV—V n. e. Trudno nie popełnić anachronizmu, jeśli stosunki społeczne i polityczne wśród ludów germańskich IV—V wieku chcielibyśmy poznać na podstawie relacji sprzed pół tysiąca lat. Już zresztą relacje Tacyty w II wieku n. e. ukazują bardzo wyraźnie zmiany w porównaniu ze stosunkami, jakie przedstawił Cezar w I w. p.n.e. W związku z tym proponuję w wypadku reedycji materiałów źródłowych zastąpić powyższe teksty nowymi, późniejszymi relacjami, które ukazywałyby proces kształtowania się arystokracji barbarzyńskiej i zróżnicowanie w łonie wspólnoty rodowej u Germanów.

Należałoby poddać moim zdaniem rewizji również teksty rozdziału IV, dotyczącego najazdów barbarzyńskich i kształtowania się państw germańskich na obszarze byłego państwa rzymskiego. Materiały tego rozdziału nie ukazują nawet w wąskim zakresie przemian, jakie przypadają na ten właśnie okres. Uwzględniono bowiem wyłącznie teksty ilustrujące najazdy barbarzyńców, pomijając w ogóle wewnętrzne dzieje tych czasów. Należało dać kilka tekstów dotyczących wewnętrznych dziejów Italii. Panowanie Odoakra, Teodoryka Wielkiego i jego następców, inwazja armii bizantyńskiej pod dowództwem Belizariusza i wojna z Ostrogotami, wreszcie restauracja dawnych porządków i systemu, jaki panował w Italii przed zamachem Odoakra, sankcja pragmatyczna Justyniana powinny być w jakiejś skromnej mierze zilustrowane.

Problemy społeczne tego okresu wypadły zupełnie z pola widzenia wydawcy. Warto by również pokazać sytuację panującą pod koniec VI wieku w dobrach kościelnych. Bardzo ciekawy pod tym względem może być list papieża Grzegorza I z r. 591 (Ep. I, 42)¹, ilustrujący położenie ludności w dobrach kościelnych na Sycylii.

Rozdział V zawierający teksty dotyczące reliktyw wspólnoty pierwotnej i zaczątków feudalizmu, ukazuje na podstawie trafnie dobranych tekstów proces

¹ *Monumenta Germaniae Historica, Epistulae* t. I, cz. 1, s. 61-69.

kształtowania się własności prywatnej, proces dyferencjacji materialnej i społecznej w prawie salickim, jak również problem reliktów niewolnictwa.

Rozdziały VI i VII zawierają również bardzo trafnie dobrane materiały i nie wysuwam w stosunku do nich żadnych zastrzeżeń, z wyjątkiem propozycji uwzględnienia powstania w Limoges, o którym chyba przez przeoczenie nie ma w ogóle mowy.

Rozdział X dotyczy zagadnień kultury wczesnośredniowiecznej; przynosi teksty Orozjusza, Hieronima, Prokopiusza i innych, głównie zaś dane z „Etymologiae“ Izydora z Sewilli o stanie nauki w pierwszych wiekach średniowiecznej Europy. Nie negując przydatności podanych w tym rozdziale tekstów, uważam za konieczne stwierdzić, że niezbyt wyraźnie odzwierciedlają one stan nauki wieków średnich. Np. tekst z r. XIV, s. 129, Izydora z Sewilli mówi niewiele. Przede wszystkim teksty tego rozdziału nie ilustrują upadku nauki we wczesnym średniowieczu, zwłaszcza w porównaniu z czasami antycznymi. Należało, moim zdaniem, uwzględnić moment najcharakterystyczniejszy, a mianowicie, że jedynym źródłem poznania i wyjaśnienia zjawisk przyrody staje się Pismo Święte. Można to zilustrować chyba najlepiej właśnie na podstawie Izydora z Sewilli. Dla przykładu proponuję przy reedycji zamieścić tekst z Izydora „De natura rerum“ XLV: „De positione terrae“.

Druga część zbioru materiałów obejmuje dzieje Bizancjum we wczesnym średniowieczu. Dobrane teksty zwracają uwagę czytelnika głównie na stosunki społeczno-gospodarcze. Do ciekawych dokumentów należy prawo agrarne (s. 139 n) i tzw. księga prefekta, stanowiące źródła bardzo cenne. Warto by chyba włączyć przynajmniej jedną z nowel Justyniana, chociażby nowelę dotyczącą Pizydii², lub teksty dotyczące społecznej i gospodarczej polityki Justyniana. Uważam, że sankcja pragmatyczna Justyniana, z której zbioru cytuje jedynie bardzo drobny fragment, winna się znaleźć w całości, a co najmniej w większej części. Pełniejsze uwzględnienie w materiałach źródłowych czasów Justyniana, jego wewnętrznej i zewnętrznej polityki uważam za ważny postulat przy ewentualnej reedycji zbioru.

Rozdział III tej części, omawiający zagadnienia kultury zamyka część materiałów poświęconych dziejom Bizancjum. Zarzut, jaki postawiłem w stosunku do potraktowania przez wydawców kultury zachodnio-europejskiej, tutaj wypada mi powtórzyć. Teksty nie odzwierciedlają istoty i ducha nauki bizantyńskiej tych czasów. Proponuję zamieścić tu fragment z „Topografii“ Kosmasa Indikopleustesa, o którego poglądzie na kształt i położenie ziemi znajduje jedynie wzmiankę w części wprowadzającej. Sądzę, że niewiele miejsca zająłby drobny fragment tekstu ilustrujący pogląd Kosmasa na te sprawy. Można by również zacytować charakterystykę „Topografii“ Kosmasa, jaką dał Focjusz, zwłaszcza, że cały szereg fragmentów z „Biblioteki“ Focjusza zamieszczono w zbioru. A przecież Focjusz uznał „Topografię“ Kosmasa za komentarz do „Ośmioksiągu“³. Właśnie Kosmas Indikopleustes przedstawia ziemię na kształt arki Noego, która pływa na wodzie. Pierwszy rozdział swej „Topografii“ Kosmas zatytułował przecież jak następuje: „Przeciwko tym, którzy chcą uchodzić za chrześcijan, ale przyjmują twierdzenie obce nauce chrześcijańskiej, że niebo jest w kształcie kuli“⁴.

² Novella XXIII, ed. Schoell, s. 152, *Sbornik dokumentow po socialno-ekonomicheskoj istorii Wizantii*, wyd. E. A. Kosminki, Moskwa 1951, s. 37-38.

³ *Photii Bibliotheca*, Berlin 1824, Cod. 36, s. 7.

⁴ B. E. R a j k o w, *Oczerki po istorii geliocentricheskogo mirowozrienijsa w Rossii*, Moskwa-Leningrad 1947, s. 14 nn.

Pewne ogólniejsze braki tego wartościowego zbioru źródeł wynikają z niepełnego i nierównomiernego uwzględnienia różnych okresów dziejów. Sądzę, że część dotycząca monarchii karolińskiej jest najlepiej opracowaną częścią zbioru. Warto było zilustrować tekstami rozwój kultury arabskiej i jej związek ze starożytną nauką grecką, tak istotny z kolei dla późniejszej kultury Europy.

W tekstach źródłowych nie znalazła odzwierciedlenia dominująca i ciężąca w każdej dziedzinie życia społecznego, naukowego i politycznego średniowiecza rola kościoła, a przecież bez tego nie sposób zrozumieć dziejów i ducha wieków średnich. Czy nie warto by w jakiejś mierze uwzględnić sprawy mechanizmu tworzenia świętych i wykorzystywania obietnicy przyszłego zbawienia w celach czysto ziemskich? Niewiele miejsca zajmujące fragmenty z traktatu Guiberta de Nogent „De pignoribus sanctorum“, (Migne, „Patrologia Latina“ t. 156), mogłyby zilustrować niejedną stronę działalności kościoła średniowiecznego tym lepiej, że pochodzą one spod pióra przedstawiciela kościoła. Rozrzewniająca szczerłość tego autora jasno i obrazowo ilustruje sposoby uzyskiwania przez kościoł dóbr ziemskich. Można oponować przeciwko powyższej propozycji powołując się na fakt, że autor traktatu „De pignoribus sanctorum“ żył i pisał w okresie wykraczającym pod względem chronologicznym poza czas, na których zamyka się tom pierwszy zbioru materiałów. Jest to oczywiście kontrargument bardzo istotny i uzasadniony, ale niemniej metody i fakty, które ukazuje Guibert de Nogent są charakterystyczne nie tylko dla jego czasów, ale także dla okresu poprzedzającego i mieszczącego się w ramach chronologicznych tomu pierwszego wydawnictwa. W każdym bądź razie, gdyby nie uznać za stosowne i właściwe zamieszczenie wypowiedzi Guiberta de Nogent w tomie I z uwagi na przytoczone powyżej powody, to winny one znaleźć się bezwzględnie w tomie drugim, który niestety nie ujrzał do dziś dnia światła dziennego, chociaż ukazał się już tom III.

Niezależnie od uwag, które wypowiedziałem, zbiorów stanowi bardzo cenną pomoc szkolną. Sądzę, że tego rodzaju wydawnictwo źródłowe wymaga szerszej dyskusji i wypowiedzi większego grona czytelników, odbiorców, a zwłaszcza wykładowców, którzy posługują się nim w pracy pedagogicznej.

Jan Sorbian

Historia powszechna XIV—XV w. Wybór tekstów. Opracował M. M a ł o w i s t przy udziale B. G e r e m k a i A. W y r o b i s z a, Materiały źródłowe do historii powszechnej epoki feudalnej pod red. M. M a ł o w i s t a, t. III, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1954, s. 380.

Polska w okresie monarchii stanowej 1346—1454. Wybór tekstów. Opracował R. H e c k, Materiały źródłowe do historii Polski epoki feudalnej pod red. M. M a ł o w i s t a, t. III, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955, s. 275 + 1 nłb.

„Materiały źródłowe“ wydawane przez PWN są niewątpliwie jednym z najpożytniejszych wydawnictw w zakresie środków pomocniczych do nauczania uniwersyteckiego, jakie ukazały się ostatnio. Niedostępność, a przynajmniej brak dostatecznej liczby egzemplarzy poszczególnych wydawnictw źródłowych z jednej strony, a słabe niestety ciągle przygotowanie językowe absolwentów szkół średnich z drugiej, podnoszą szczególnie aktualną wartość omawianego wydawnictwa. Podnosi ją jeszcze bardziej brak dostępnych ogółowi studentów podręczników uniwersyteckich,